

Národnostní menšiny, cizinci, azylanti

- a) mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i pobyt
- b) cizinci
- c) nelegální migrace
- d) národnostní menšiny
- e) uprchlické děti a mládež
- f) specifika romského etnika
- g) děti v chudobě, pracovně zneužívané, street – children

ad a) mezinárodní migrace obyvatelstva – pohyb i pobyt

M. Gordon (1964) ve své knize *Assimilation in American Life* cituje v úvodu slova z knihy Alenka v říši divů a za zrcadlem, kde se Alenka ptá kočky: „Řekla bys mi, prosím, kudy se odtud dostanu?“ Kočka jí odpovídá: „To hodně záleží na tom, kam se chceš dostat.“ Gordon tímto citátem mohl vyjadřovat mnohé. Ačkoliv je často nesmyslné zobecňovat „umělcovy cílové myšlenky“ (resp. ono známé – co tím chtěl básník říci?) lze např. nabídnout následující závěr: **„Menšina si musí sama zvolit svou budoucí roli, jakou chce hrát v majoritní společnosti a poté se vydat na jasnou cestu dosažení tohoto cíle.**

V současném komplexním světě migrace jsou však „společná rozhodnutí“, a poté i jejich naplnění, velmi obtížná. Rozhodování migrantů a v konečné fázi jejich chování je velmi složitý proces, který podléhá množství různorodých, nezávislých, ale většinou vzájemně podmíněných faktorů. Ty se často opět různorodě vážou ke **třem prostředím** – *místu emigrace* (odkud odchází), *cílovému místu imigrace* (kam přichází) i *tranzitním zemím*, přes které migrant pouze prochází. Do hry kromě řady jiných parametrů (např. strukturálních parametrů vázaných přímo na migranty – pohlaví, věk, vzdělání, zdraví apod.) vstupuje geografická poloha těchto prostředí, socioekonomická situace v krátkodobém i dlouhodobém pohledu, migrační politiky, migrační historie daných zemí (včetně již usedlých diaspor), míra tolerance, resp. stupeň xenofobie majoritních populací vůči cizincům, ale např. i náhoda a souběh dějinných událostí. Migrant tak většinou není „pánem situace“, jeho vnitřní pohnutky i vnější chování jsou do značné míry formovány makrosilami, které rámuji konečný migrační obraz.

Odhaduje se, že dnes žije asi 150 milionů lidí mimo svoji mateřskou vlast, mimo zemi, kde se narodili nebo jejíž občanství nesou. Rozmístění mezinárodních migrantů je velmi nerovnoměrné. Zhruba polovina z celosvětové migrační komunity je v rozvinutých zemích, druhá polovina v rozvojových zemích. Sedm nejbohatších zemí světa (Německo, Francie, Velká Británie, Itálie, Japonsko, Kanada a USA) má na svých územích asi jednu třetinu světové populace imigrantů. V zemích západní Evropy se jich na konci devadesátých let 20. století nacházelo více než 20 milionů. Dynamika růstu této populace je veliká, ročně přibývají 2 – 4 miliony migrantů. Uvádí se, že jakýmsi topem byl rok 1992, poté dochází k poklesu migrace, na konci devadesátých let opět dochází k vzestupu. Další odhad říká, že z celkového počtu celosvětové migrační komunity necelých 30 milionů představují utečenci (často pojmání ve smyslu právního zakotvení Ženevské konvence z roku 1951 – konvencionální uprchlíci – dále viz níže) či další obyvatelstvo nuceně vysídlené.

Většinu mezinárodních migrantů tvoří pracovní, ekonomicky aktivní migranti, kteří jsou v drtivé většině (nebo alespoň velmi čteně) zastoupeni v mnoha typech migračních pohybů: *v tradiční pravidelné migraci* (regular/settlement migration), *ve smluvních pracovních pohybech* (contract workers), *v pohybech vysoce vzdělaných pracovníků* (professionals) i

v *ilegálních pohybech*. Rovněž žadatelé o azyl/uprchlíci, jejichž motiv odchodu ze země původu nemá být vůbec spjat s ekonomickými podmínkami, se v legální podobě v průběhu integrace, anebo „ilegálně“ intenzivně zapojují do pracovního procesu v imigračních zemích.

Například na počátku devadesátých let se odhady ročních ilegálních vstupů do západoevropských zemí pohybovaly mezi 210 – 310 000. Celkový počet ilegálně žijících cizinců byl tehdy v západní Evropě odhadován v intervalu 3,5 – 5,5 milionu. V těchto odhadech je západní Evropa víceméně srovnatelná s USA.

Přes všechna výše uváděná čísla je zřejmé, že emigranti/imigranti představují pouze minimum celkové populace. Celková migrační komunita představuje jen asi 2 % světové populace. Navíc velká část zahraničních migrantů se často stěhuje pouze na krátkou vzdálenost, většinou do sousedních zemí. Existuje také značná zpětná migrace.

Současné masivní pohyby mají mnoho příčin a důsledků. Obecně a velmi zjednodušeně lze na globální úrovni mezinárodní migraci charakterizovat jako tok obyvatelstva z chudého Jihu na bohatý Sever. Převedeno z obrazné formy do geografického vyjádření, bohaté země, zejména západoevropské (včetně jiho- a severoevropských), USA společně s dalšími tradičními imigračními zeměmi světa, jakož i některými dalšími ojedinělými bohatými póly migrační atraktivity (např. Japonsko, země Perského zálivu apod.), přitahují pracovní a často rovněž „politické“ migranty na svá území.

Za hlavní determinanty těchto pohybů je možno považovat hluboké disproporce v bohatství jednotlivých oblastí, síle jednotlivých ekonomik i v následné životní úrovni daných společností, stejně jako časté rozdíly v míře demokracie a politické stability zemí obou makroskupin. Zajímavé je, že zatímco bohatý Sever úspěšně šíří svou „liberální doktrínu“ a s ní související kulturní a hodnotové normy – nevyspělý Jih se s nimi ztotožňuje, ale rozdílné socioekonomické (životní) úrovně obou světů se dále prohlubují.

Výsledkem tohoto vývoje je trvalý a dále rostoucí migrační tlak, kdy podmínky Jihu, který je neschopen vlastní „modernizace“, ženou jeho populaci na Sever. Situace je navíc komplikována existencí dalších významných „push“ faktorů (tedy faktorů, které „vypuzují“ obyvatelstvo ven z jejich mateřské země – versus „pull“ faktory, které je naopak do nové země přitahují). Kromě jiného především v některých oblastech **demografický tlak** (enormně vysoký přírůstek obyvatelstva – zejména Afrika a některé oblasti Asie), **ekologické katastrofy** (přírodní i „technologické“ povahy), jakož i věčná lidská potřeba poznávat nové, dobývat nepoznané, vyvolávají mezinárodní migraci. Na druhé straně stojí významná bariéra – migrační politiky cílových zemí. Ty se rozličnými způsoby snaží regulovat, tj. ve většině selekcí významně omezovat příliv imigrantů na svá území. Ale ani zde není situace vůbec jednoduchá a přímočará. Proti silné filtraci imigrace např. rázně brojí podnikatelské kruhy vyspělých společností – jejich touha po levné pracovní síle je neukojitelná.

Navíc zejména díky velmi nízké plodnosti začínají mnohé bohaté společnosti (např. západoevropské) velmi výrazně stárnout a zatím nezodpovězena zůstává otázka, kdo v budoucnosti zajistí chod daných ekonomik a spokojený život stále početnějším generacím penzistů.

Celosvětový nárůst migrační mobility se děje především prostřednictvím fungování **tří základních sil: konsolidace trhu, formování lidského kapitálu a formování sociálního kapitálu**. Mezinárodní migrace vzniká v sociálních, ekonomických, politických a psychologických transformacích, které doprovázejí proces vytváření trhu a celkového rozvoje. Tak jak jsou staré ekonomické struktury nahrazovány novými tržními mechanismy, pracovníci jsou vytrženi ze svých minulých pracovišť a jsou vrženi na nové nejisté pracovní trhy. Totéž se týká nově se rodící sféry podnikatelů, kteří se snaží podnikat, aniž by měli k dispozici dobře fungující kapitálové a pojišťovací trhy. To jim neumožňuje získat dostatek investic a dostatek uspokojivých prostředků ke „zvládnutí rizik“. Mezitím na trh nově vstupují spotřebitelé, kteří získávají nové materiální aspirace, aniž by však měli dostupné kreditní

mechanismy (půjčky), jež vlastně umožňují masovou spotřebu. Toto vše ovlivňuje migraci. Díky ekonomické nejistotě a touze spolupodílet se na nově se utvářející tržní ekonomice hledají řadoví pracovníci, výrobci i spotřebitelé nové způsoby zajištění proti riziku. Chtějí překonat všudypřítomné nedostatky, existující na domácím kapitálovém i úvěrovém trhu. Mezinárodní migrace nabízí domácnostem dosažení těchto hledaných cílů. Vysláním člena rodiny do vyspělejšího zahraničí domácnost diverzifikuje své zdroje příjmů a redukuje tak riziko jejich možné ztráty. Alespoň s jedním členem v zahraničí a s podporou jeho příjmu je domácnost schopna lépe překonat problémy domácího rozvoje ekonomiky. Podobně je mezinárodní migrace i atraktivní strategií pro akumulaci kapitálu. Díky vyšším mzdám v cílové zemi dočasná pracovní migrace nabízí prostředky k rychlé akumulaci peněz, ať již pro produktivní investování (např. založení vlastního podniku, placení školného), nebo pro financování půjček, či k získání luxusnějšího spotřebního zboží (bydlení, bytové zařízení, auto apod.). Podstatné je, že **mezinárodní migrace nevytvěrá z nedostatku ekonomického rozvoje, ale z rozvoje samého**. (Imigranti velmi často nepřicházejí do rozvinutějšího světa z chudých, izolovaných komunit, oddělených od mezinárodních trhů, ale z míst, která prodělávají rychlý růst a rozvoj. Migrace je výsledkem jejich přístupu k nově se rodícímu globálnímu trhu, informacím a produkčním sítím.

b) Cizinci v ČR

Z právního hlediska se osoby pobývající na území ČR dělí na státní občany a *cizince*. Státní občan má některá základní práva a povinnosti (např. právo volit a být volen). Cizincem je každý, kdo není státním občanem ČR. Podmínky vstupu a pobytu cizinců na území České republiky jsou upraveny **zákonem č. 326/1999 Sb.**, o pobytu cizinců na území ČR a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „*cizinecký zákon*“).

Podle cizineckého zákona je cizinec oprávněn pobývat na území ČR *přechodně* nebo *trvale*.

Přechodně může cizinec na území ČR pobývat **bez víza, na základě víza** nebo na **základě povolení k dlouhodobému pobytu**.

Přechodný bezvízový pobyt – bez víza může cizinec na území ČR pobývat pouze tehdy, stanoví-li tak mezinárodní smlouva. Po přijetí do Evropské unie je ČR vázána příslušnými předpisy, které jsou pro všechny členské státy závazné – tyto předpisy obsahují výčet států, jejichž státní příslušníci při pobytu do tří měsíců podléhají vízové povinnosti a výčet států, jejichž státní příslušníci jsou od vízové povinnosti osvobozeni.

Přechodný pobyt na základě víza – jsou vydávána tzv. krátkodobá víza a tzv. dlouhodobé vízum. Mezi *krátkodobá víza* patří letištní vízum, průjezdní vízum a vízum k pobytu do 90 dnů.

Dlouhodobým vízem je „*vízum k pobytu nad 90 dnů*“ - opravňuje cizince k pobytu na území ČR, který bude delší než 3 měsíce, ale jeho platnost je maximálně 1 rok.

- **povolení k dlouhodobému pobytu** se vydává cizinci na dobu jednoho roku s tím, že se předpokládá, že jeho pobyt na území ČR bude delší než 1 rok.

Trvalý pobyt – cizinci může být povolen trvalý pobyt na území ČR, pokud splňuje podmínky dané cizineckým zákonem – většinou je to po 5 letech dlouhodobého pobytu.

Státní občanství lze udělit osobě, která má na území ČR nepřetržitý trvalý pobyt po dobu nejméně 5 let (dále se vyžaduje znalost češtiny a skutečnost, že osoba má za posledních 5 let „čistý trestní rejstřík“). Udělování státního občanství ČR upravuje zákon č. 40/1993 Sb., o nabývání a pozbytování českého občanství. Na udělení občanství není právní nárok.

c) nelegální migrace

ČR se jako téměř všechny státy světa potýká s **problémem nelegální migrace**, kterou se rozumí nelegální vstup osob přes státní hranice na území daného státu z různých důvodů, nedovolený způsob opuštění státu a nelegální pobyt na území. Nelegálním pobytem se rozumí případy, kdy cizinec vstoupí na území ČR neoprávněně, aniž je odhalen jeho nelegální vstup, a pobývá v ČR dál nelegálně, nebo případy, ve kterých sice cizinec vstoupí na území ČR legálně, ale po uplynutí lhůty povoleného pobytu nevycestuje a pobývá v zemi dále bez povolení.

Počty nelegálních migrantů pobývajících na území ČR není možné přesně zjistit, existují pouze odhady, které se často výrazně liší. Předpokládá se, že může v ČR nelegálně pobývat řádově tisíce až desetitisíce cizinců.

Nelegální pobyt je často kombinován s dalším porušováním obecně závazných právních předpisů, zejména pak v oblasti zaměstnanosti. Mezi cizinci, kteří na území ČR vykonávají výdělečnou činnost bez příslušných povolení (převážně zaměstnání), jsou nejčastěji zjišťováni Ukrajinci.

ad d) Národnostní menšiny

Národnostní menšinu charakterizuje jejich **etnická, jazyková a kulturní odlišnost** od ostatní společnosti a jejich subjektivní potřeba tuto odlišnost uchovávat, kultivovat a rozvíjet. Velmi důležitým znakem národnostní menšiny z hlediska státu je *deklarovaná vůle* být za národnostní menšinu považováni – prvním krokem je *přihlášení se* jednotlivce k určité *národnosti*.

Zákon č. 273/2001 Sb. o právech příslušníků národnostních menšin upravuje podrobnosti požívání práv zaručených v Listině základních práv a svobod. **Národnostní menšina** je v tomto zákoně definována jako **společenství občanů ČR** žijících na území současné ČR, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a rovněž za účelem vyjádření a ochrany zájmů svého společenství, které se historicky vytvořilo. Je to tedy občan ČR, který se hlásí ke svojí národnostní menšině – tato je chápána subjektivisticky – členem menšiny je ten, kdo se za něj sám považuje.

Článkem 10 Ústavy České republiky jsme se přihlásili k principu přednosti mezinárodních právních závazků, týkajících se základních lidských práv, před zákony České republiky.

Občanům tvořícím národnostní nebo etnické menšiny se zaručuje **všestranný rozvoj**, a to zejména těmito právy:

- právo společně s jinými příslušníky menšiny rozvíjet vlastní kulturu
- právo rozlišovat, rozšiřovat a přijímat informace v mateřském jazyce
- právo sdružovat se v národnostních sdruženích
- právo na vzdělávání v mateřském jazyce
- právo užívat mateřského jazyka v úředním styku
- právo účasti na řešení věcí týkajících se národnostních a etnických menšin

ad e) Uprchlícké děti a mládež

!! Specifickou kategorií cizinců pobývajících na území ČR jsou cizinci hledající ochranu před pronásledováním v zemi svého státního občanství nebo posledního trvalého bydliště, jde-li o osoby bez státního občanství (dále jen „země původu“), nebo cizinci tuto ochranu již požívající, tj. žadatelé o udělení azylu a azylanti. Účelem azylu jako formy mezinárodně právní ochrany je poskytnout ochranu cizincům pronásledovaným v zemi jejich původu za uplatňování politických práv a svobod nebo majícím **v zemi jejich původu odůvodněný strach z pronásledování z důvodů rasy, náboženství, národnosti, příslušnosti k určité sociální skupině či pro zastávání určitých politických názorů**. O tom, zda cizinci žádajícímu v ČR o udělení azylu (tj. žadateli o udělení azylu) v konkrétním případě tato ochrana náleží, rozhoduje MV (odbor azylové a migrační politiky) v rámci tzv. azylového řízení. Azylantem je cizinec, kterému byl azyl udělen, a to po dobu platnosti rozhodnutí o udělení azylu. Právní rámec pro udělování azylu a pro řízení, v rámci něhož se ověřuje existence azylově relevantních důvodů, tvoří zákon o azylu v platném znění (**zákon č. 325/1999 Sb.** o azylu a o změně zákona č. 283/1991 Sb., o Policii ČR, ve znění pozdějších předpisů – tzv. **zákon o azylu**). Tento zákon vychází z evropských a mezinárodních dokumentů pro ČR v této oblasti závazných, zejména pak z Úmluvy o právním postavení uprchlíků z roku 1951 a na ni navazujícího Protokolu z roku 1967.

Azylová procedura

Požádat o azyl v ČR má právo každý cizinec. Zákon o azylu pak stanoví, že cizinec formou prohlášení o úmyslu požádat o azyl (a to zejména na hraničním přechodu, v tranzitním prostoru mezinárodního letiště, v přijímacím středisku, zařízení pro zajištění cizinců a u útvaru policie) sdělí svoji vůli v ČR požádat o azyl. Jeho povinností je poté dostavit se do přijímacího střediska, kde je vyzván, aby podal žádost o udělení azylu. O jeho žádosti je pak v rámci azylového řízení rozhodováno stanoveným způsobem podle zákona. Po dobu řízení je takovému žadateli poskytována potřebná péče včetně péče lékařské v rozsahu a za podmínek stanovených zákonem. Během prvního roku azylové procedury nesmějí žadatelé pracovat, po uplynutí této lhůty lze získat zaměstnání pouze na základě povolení od úřadu práce. Novelou zákona o dávkách státní sociální podpory byli žadatelé o udělení azylu vyloučeni z okruhu osob, kterým mohly tyto dávky za určitých okolností náležet.

Odbor azylové a migrační politiky by měl o žádosti o udělení azylu rozhodnout do 90 dnů. Tuto lhůtu lze prodloužit. Zvláštním typem řízení (tzv. zkrácené řízení) je řízení o žádosti zjevně neodůvodněné (např. když žadatel uvádí pouze ekonomické důvody, uvede nesprávné údaje nebo přichází ze země, která je považována za tzv. „bezpečnou zemi původu“). Rozhodnutí o takové žádosti musí být vydáno do 30 dnů. Zákon o azylu umožňuje za podmínek v něm stanovených udělit azyl i za účelem sloučení rodiny nebo v případě hodném zvláštního zřetele azyl z humanitárního důvodu. Přiznává cizinci rovněž právo nechat si svoji azylovou žádost přezkoumat nezávislým soudem. Azylant je na území ČR oprávněn k trvalému pobytu a vztahují se na něho všechna práva s tímto pobytem související. Azylantům ČR účinně napomáhá i při integraci do české společnosti, a to v rámci tzv. státního integračního programu, jehož součástí je i vytvoření předpokladů pro získání znalostí českého jazyka a pomoc při zajištění bydlení.

Významnou změnu přinesla i jedna z novel zákona o pobytu cizinců (účinná k 1.7.2003), upravující možnost získat povolení k pobytu cizincům ve zvláštních případech po ukončení azylového řízení. Smyslem této úpravy bylo především reagovat na skutečnost, že cizinci po konečném pravomocném ukončení azylového řízení mají velice ztíženou možnost návratu do země původu v případě, že fakticky zanikly veškeré vazby na tento stát.

Právo na politický azyl je součástí Ženevské konvence z roku 1951, která byla posléze v roce 1967 doplněna New Yorkským protokolem. Podle tohoto platí, že signatářské země jsou povinny poskytnout politický azyl osobám, kterým v jejich vlasti hrozí pronásledování až s možností smrti z **důvodů politických, náboženských, národnostních nebo sociálních**, tedy pro jejich víru, příslušnost k určité národnostní nebo sociální skupině a politickému přesvědčení.

Po roce 1989 se Ženevská konvence stala také součástí právního řádu ČSFR a posléze od 1.1.1993 právního řádu České republiky jako nástupnického státu. Stali jsme se tak jednou z „azylových“ evropských zemí.

Každý žadatel o azyl musí projít třemi fázemi azylové procedury. Nejdříve se obrátí na Odbor pro uprchlíky a integraci cizinců MV ČR, pak na meziministerskou komisi a pak je již jedinou instancí Vrchní soud. Většina žadatelů projde prvními dvěma institucemi a pak jenom část se odvolává k Vrchnímu soudu. Během doby vyřizování na prvních dvou instancích je žadatel o azyl ubytován v uprchlických táborech, kterých jsou na území ČR 4 (?).

Děti jako uprchlíci tvoří specifickou skupinu nejen kvůli svému věku a odlišnému postavení ve srovnání s dospělými, ale i vzhledem k tomu, že se na ně vztahují určité paragrafy Úmluvy o právech dítěte.

Za dítě uprchlíka se považuje osoba, která:

- usiluje o získání statusu konvencionálního uprchlíka (Ženevská konvence) nebo jinou formu právní ochrany
- je považováno za uprchlíka v souladu s mezinárodním a/nebo národním právním řádem bez ohledu na to, zda se jedná o dítě bez doprovodu (unaccompanied child), nebo s doprovodem (accompanied child).
- byla nucena překročit hranice státu v důsledku válečného konfliktu, občanské války nebo nestabilní politické situace

K těmto dětem je zapotřebí mít specifický přístup – mají totiž za sebou celou řadu traumat – ztráta blízkých lidí (rodičů, sourozenců, blízkých příbuzných), dlouhá cesta, nebezpečí smrti apod. Přináší to nejistotu, úzkost, strádání aj.

Dětem uprchlíkům by měla být poskytována stejná léčebně-preventivní činnost jako dětem hostitelského státu. I v přístupu ke vzdělávání by měla být rovnost, pokud je to možné, měla by být alespoň část výuky vedena v jazyce uprchlíků. Pozitivní skutečností je, že se uprchlické děti učí nový jazyk většinou velmi dobře, že si jej rychle osvojují, získávají si kamarády a dokážou se dobře integrovat do nových podmínek. Závisí to ovšem na citlivém přístupu a porozumění pracovníků táborů.

Česká republika patří v péči o azylanty na přední místa v Evropě.

Děti – uprchlíci představují zásadní otázku, protože jsou to právě oni a jejich matky, resp. ženy obecně, kdo v celosvětovém měřítku jsou uprchlíky.

ad f) Specifika romského etnika

Z hlediska článků 29 a 30 Úmluvy o právech dítěte zaujímá v ČR zvláštní postavení romská národnostní menšina. Jako jediná se svými specifickými antropologickými a sociálními charakteristikami zjevně odlišuje jak od teritoriální majority, tak i od ostatních národnostních menšin u nás.

Podle kvalifikovaných odhadů žije u nás cca 250 - 300 000 Romů, i když se k romské národnosti při posledním sčítání lidu v roce 2001 přihlásilo cca 11 000.

Romská populace je charakteristická vysokým podílem dětí (38%), mladistvých (12%) a jen malým počtem starých osob v důchodovém věku (7%), nepočítáme-li invalidní důchodce. Střední délka života mužů je kolem 55 let, žen kolem 60 let. Umírají tedy daleko dříve než obyvatelstvo majority. Příčiny jsou komplexní – chronická onemocnění, trvale špatný životní styl často již od období narození, hygienické faktory, možný je i etnický faktor.

Z hlediska sociálního statusu lze definovat **5 základních skupin** romské populace:

- vůdcové
- cikánská elita – intelektuálně vyspělá část Romů
- tzv. slušní cikáni – asi třetina žijící ve větších městech
- romští bezdomovci
- romský lumpenproletariát, který je jedinou skutečně subkulturní skupinou romského etnika – jsou neustále v pohybu, bez práce, infiltrují města a obce, tvoří základnu romské kriminality, jejich počet jako jediné skupiny vzrůstá.

Život romského obyvatelstva provází celá řada problémů – **nízká sociální úroveň** téměř celé minority, která je podmíněna nízkou vzdělaností a minimální kvalifikační úrovní.

Odhaduje se, že asi 2% Romů jsou absolventy vysokých škol a asi 7% má středoškolské vzdělání. S tím souvisí i vysoké procento nezaměstnanosti – cca 70%.

Významnými problémy jsou:

- špatná ekonomická situace a nezaměstnanost
- složitá otázka bydlení
- potíže se vzděláváním, které u většiny Romů nepatří mezi uznávané životní hodnoty

Z hlediska vzdělávání se pokusme alespoň o určitou inventarizaci problémů:

- jazyková bariéra
- vliv rodiny
- nedostatečné profesní vybavení učitelů, které se v současnosti výrazně snižuje

Zdravotní problematika:

- přetrvává vysoká porodnost
- děti se oproti majoritě rodí s vyšším podílem nízké porodní hmotnosti
- je vyšší kojenecká úmrtnost
- romské děti představují ze 40 % klientelu bývalých kojeneckých ústavů a dětských domovů a kromě toho jsou častěji hospitalizováni na lůžkových odděleních nemocnic (dříve, cca před 35 lety to nebylo možné – byl daleko větší rodinný svazek, děti spíše přicházely k hospitalizaci „za minutu dvanáct“). Příčinou je spíše neochota nebo neschopnost romských rodičů pečovat o nemocné dítě
- nedostatky v životním stylu (chování ke zdraví) – časně kouření, alkohol, drogy, předčasný sexuální život, časté těhotenství adolescentních matek
- horší hygienické podmínky
- stravovací zvyklosti, často nedostatek jídla

Z posledních tří odrážek vyplývá i vyšší nemocnost chronického charakteru, běžná akutní nemocnost není výrazně vyšší, přesto však některé choroby jsou častější (TBC, inf. hepatitida, salmonelózy, parazitární onemocnění).

V souvislosti s romskou populací v ČR se často v posledních několika letech začalo používat termínu **sociální vyloučení**. Je to proces, kterým jsou jednotlivci i celé skupiny osob zbavováni přístupu ke zdrojům, které jsou nezbytné pro zapojení se do sociálních, ekonomických a politických aktivit společnosti jako celku. Jsou odříznuti od institucí a služeb, sociálních sítí a vzdělávacích příležitostí, které svým občanům nabízí stát. Sociálně vyloučené společenství může čítat jen několik rodin či lidí, žijících v jednom větším nájemním domě, ale může také zabírat celou městskou čtvrť se stovkami obyvatel. Sociálně vyloučená lokalita může být ve středu města, na jeho okraji, nebo dokonce úplně mimo obec, oddělená od života obce a pozornosti jejích obyvatel průmyslovou zónou, polem nebo lesem. Může vzniknout spontánně - tím, že lidé, kteří nemají vzhledem ke svým příjmům možnost bydlet ve standardním bytě, berou zavděk malometrážními městskými byty se společnými koupelnami či záchody, nebo v důsledku politiky obce, která se rozhodne vyčlenit nějakou lokalitu pro „neplatiče nájemného“. Pro státní správu představují takové enklávy především zdroj problémů – jejich obyvatelé neplatí řádně nájem, elektřinu ani vodu, pokud jedné rodině distributor elektřinu vypne, ta se napojí nelegálně na svoje sousedy. Na ulicích a dvorech se válejí odpadky, někde se jimi plní prázdné byty. Byty jsou užívány mnohačetnými domácnostmi, jsou přeplněné a za krátkou dobu se zničí. Všechny části zástavby, které nejsou ve výhradním užívání jedné domácnosti (chodby, dvory, neobsazené byty, sklepy), chátrají. Obyvatelé těchto lokalit nepracují, jejich děti chodí do školy často sporadicky (navíc do zvláštních škol) – tedy mají špatnou docházku. Starší děti tvoří party, ve kterých tráví čas způsobem pohybujícím se na hranici zákona nebo za ní. Někdy se v lokalitě vyskytuje prostituce, alkoholismus a rozvíjí se užívání drog.

Protože v takových lokalitách vidí většinový občan často Romy, dochází k závěru, že právě Romové mají k takovému životu zvláštní kulturně dané a výchovou předávané předpoklady. Alternativní systém hodnot, který se vytváří v podmínkách dlouhodobé chudoby, však není charakteristický jen pro „romské etnikum“ jako takové, ale je společný všem lidem na celém světě, kteří se ocitli v podobné situaci (není výjimkou, že v takové lokalitě žije též několik „bílých“ příslušníků majoritní populace). Tito lidé se dostávají do „pasti chudoby“, ze které už nemají šanci uniknout, protože jim chybí vzdělání, kvalifikace a sociální a komunikační dovednosti. Reagují na situaci, ve které žijí, a to tím, že si vytvářejí zvláštní adaptační vzorce (například rezignují na dosažené vzdělání a úspěch ve „většinové“ společnosti). Tyto vzorce jsou důležitější než „romská mentalita“.

Kdo je „Rom“ (kultura, antropologický typ, identita)

Přestože klást si otázku, „kdo je Rom“ nebývá zrovna obvyklé, považujeme za nutné tento výraz objasnit, a to zejména proto, že se často používá, aniž by bylo zřejmé, na základě jakých znaků či charakteristik je kdo za „Roma“ (Cikána) považován. V různých materiálech určených zejména pro sociální pracovníky se obvykle označením „Rom“ míní osoba, která je za „Roma“ považována významnou částí svého okolí. Takové vymezení je sice legitimní, ale neodhaluje kritéria, která ono okolí při zařazení někoho do kategorie „Rom“ uplatňuje. Nekritické a neopatrné označení různých osob jako „Romů“ může způsobit řadu nejasností a omylů. Proto nyní rozlišíme tři možné okruhy znaků (kritérií), které bývají při zařazování osob do kategorie „Rom“ běžně používány a bohužel i navzájem směřovány. Domníváme se totiž, že pro efektivní vykonávání sociální práce je důležité být si vědom toho, Na základě jakých znaků někoho považujeme za „Roma“.

1. Kritérium etnické identity – Rom je ten, kdo se považuje za příslušníka romského národa, resp. etnika

Podle tohoto kritéria jsou „Romové“ osoby, které se hlásí k romské etnické identitě a obvykle také k nově vznikajícímu romskému národu. Etnická či národnostní identita však není ničím původním, vrozeným a odjakživa daným, ale výsledkem výchovného, politického a osvětového působení. Jako „Romové“ ve smyslu etnické či národnostní identity se tak paradoxně mohou cítit až lidé, kteří přijali hodnoty většinové společnosti tím, že si osvojili moderní kategorii etnicity, resp. národa (což znamená odklon od tradiční romské kultury, protože ta koncept etnické identity nezná). Mohli bychom tedy říci, že jako „Romové“ podle kritéria etnické či národní identity se cítí ti, kteří kulturně už Romy (ve smyslu života podle norem tradiční romské kultury) přestali být. V kontextu tradiční romské kultury je skupinová identita (pocit sounáležitosti) odvozována zejména od rodové příslušnosti, nikoliv od členství v „etnické skupině“. Skupinová identita je nicméně čistě soukromou záležitostí každého člověka a koncept identity zde používáme spíše jako analytický nástroj, tedy k tomu, abychom sociální a kulturní situovanosti vyloučených Romů lépe porozuměli. Na úrovni praxe je pak potřeba identitu každého člověka (ať je jakákoliv) respektovat.

2. Kritérium fyzických charakteristik – Rom je ten, kdo má charakteristické fyziologické znaky

Většina příslušníků majoritní společnosti označení „Rom“ spojuje s určitými fyzickými či biologickými znaky, jaké je barva pleti, vlasů či duhovky. V obecném povědomí tak přetrvává představa, že „Romové“ jsou ti, kdo se od většinové populace liší zejména fyzickým vzhledem.

3. Kritérium kultury – Rom je ten, kdo sdílí hodnoty tradiční romské kultury

Vezmeme-li za základní hledisko odlišení „Romů“ kategorii kultury, je Romem ten, kdo sdílí systém hodnot, norem a způsobů řešení problémů, který budeme označovat jako „tradiční romskou kulturu“ (přičemž opakujeme, že největší část kultury je nevědomá – lidé podle jejích pravidel jednají, tato pravidla nicméně nemusejí znát právě tak, jako mluvčí jazyka nemusí znát jeho gramatickou strukturu). V tomto smyslu tedy není největším rozdílem mezi Romy a majoritní společností ani barva pleti, ani identita, ale odlišné principy sociální organizace, jiný způsob myšlení, jiný hodnotový systém, jiné životní strategie a odlišné normy řídící život člověka ve společnosti. Tato kultura má své kořeny v romských osadách na východním Slovensku a můžeme ji označit jako romskou kulturu tradiční. Tuto tradiční kulturu je třeba odlišovat od nově vznikající romské kultury národní, která je založena na stejných principech jako všechny národní kultury – tedy zejména na etnické identitě. Nositel tradiční romské kultury se nemusí považovat za Roma ve smyslu příslušníka romského národa a naopak člověk, který se deklaruje jako Rom (v národnostním smyslu), nemusí být nositelem tradiční romské kultury.

Problém směšování uvedených kritérií spočívá především v tom, že na základě skutečnosti, že někdo vypadá jako „Rom“, čili na základě jeho vzhledu (fyzických charakteristik), se běžně předpokládá, že nutně musí být nositelem nějaké specifické „romské kultury“. Tento předpoklad je však zcela chybný, protože kultura se získává výhradně učením a výchovou, nikoli geneticky. Lidé, kteří vypadají jako „Romové“, mohou být nositeli jakékoli kultury, tedy mohou sdílet různé hodnoty, normy a životní strategie. To znamená, že fyzický vzhled je mylným vodítkem pro určení toho, jaké kultury je kdo nositelem. Charakteristiky „tradiční romské kultury“ se tedy netýkají všech lidí, které jejich okolí považuje za „Romy“ a bylo by chybou tyto charakteristiky očekávat u všech jedinců, kteří se na základě své fyziognomie jeví jako „Romové“.

Druhý obvyklý omyl pak představuje předpoklad, že nositelem „tradiční romské kultury“ je každý, kdo se hlásí k romství, čili sám sebe považuje za „Roma“. Jak ale vyplývá z předchozího textu, Romem v kulturním smyslu se člověk stává v procesu socializace (tedy během sociálního učení, které probíhá od nejranějšího věku), nikoli aktem přihlášení se k národnosti. Stejně liché jako předpokládat „romskou kulturu“ u všech, kdo jako Romové vypadají, je domnívat se, že jejich nositeli jsou všichni ti, kteří se deklarují jako Romové.

Třetí a poslední možný přehmat potom tkví v obecném přesvědčení, že ti, kteří vypadají jako „Romové“, by se měli ke svému romství (romské národnosti) hlásit. Mnoho lidí – a bohužel i odborníků – se domnívá, že tito (podle vzhledu) Romové své romství při sčítání lidu „skryli“ či „nepřiznali“. Vyjdeme-li ovšem z faktu, že kultura se nepřenáší dědičně a že deklarace národnosti tkví v přihlášení se k moderní civilizační kategorii etnicity či národa, která je navíc „tradiční romské kultuře“ zcela cizí, není jediný důvod, proč by se všichni lidé obdaření „romským“ vzhledem měli k romské národnosti hlásit.

Fyzické charakteristiky, osvojené kulturní kompetence a národnostní či etnická identita se tedy navzájem nemusí krýt.

Příchod Romů do ČR, vývoj situace v poválečném období, současné etnorevitalizační hnutí

Před druhou světovou válkou žily na území dnešní ČR skupiny tzv. českých a moravských Romů, které se v letech 1939 – 1945 staly vedle Židů další pronásledovanou skupinou z důvodů rasy. Od roku 1942 byli Romové, kteří neuposlechli vládního nařízení o trvalém usazení (1939) transportováni do „cikánských táborů“ v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu (pozn.: šlo původně o kárné pracovní tábory, později přeměněné na tábory sběrné a posléze „cikánské“). Tábory byly o rok později zrušeny a jejich obyvatelé byli deportováni do koncentračního tábora Osvětim II – Březinka, Buchenwald, Mittelbau a dalších. Ze zhruba šesti tisíc osob náležejících k českým a moravským Romům, kteří žili před válkou na území protektorátu, přežilo válku necelých šest set lidí.

V poválečném období bylo potřeba osídlit pohraniční oblasti, odkud bylo odsunuto německé obyvatelstvo a získat pracovní sílu pro zemědělství a průmyslové podniky. Bylo potřeba vybudovat také dopravní cesty poničené válkou. Za tím účelem bylo organizovaně přesídleno romské obyvatelstvo ze slovenských romských osad. Podle soupisu z let 1947/48 byly vysoké počty Romů zjištěny na Chebsku, Plzeňsku, Kladensku, Ústecku a Mostecku, Pardubicku a Královéhradecku, v Praze a okolí, v Brně a Olomouci. Nové podmínky v českých městech se značně lišily od prostředí uzavřených a izolovaných romských osad, kde se lidé nejčastěji živili příležitostnou prací u sedláků (odměňováni byli v naturáliích). Změnil se charakter práce (placené v penězích), okolní obyvatelé i jazyk potřebný ke komunikaci.

Významným historickým mezníkem pro určitou část obyvatelstva žijícího na území Československa bylo schválení zákona č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob. Tento zákon ukládal všem osobám žijícím kočovným nebo polokočovným způsobem zanechat dosavadního způsobu života a usadit se na jednom místě – týkal se tedy i tzv. olašských Romů, kteří tvoří asi 10% romské populace na území dnešní ČR.

V letech 1965 – 1970 byly uskutečněny pokusy o řešení „cikánské otázky“ organizovaným rozptylem Romů ze slovenských osad do oblasti s rozvinutým průmyslem v Čechách. Romské osady na Slovensku a „cikánské ulice a čtvrti“ v Čechách měly být likvidovány a romské obyvatelstvo mělo být zcela asimilováno. V roce 1968 v souvislosti s celkovým uvolněním atmosféry ve společnosti se začalo novým způsobem přistupovat i k „romské problematice“. Mimo jiné vznikla první politická reprezentace samotných Romů (Svazy Cikánů-Romů v Čechách a na Slovensku – 1. předsedou byl Ing. Miroslav Holomek). Tyto organizace byly zrušeny v roce 1973, po nástupu normalizace.

Od 70. let až do roku 1989 se romské téma opakovaně vracelo do jednání na centrální úrovni. Byla přijímána opatření, která měla vést ke zvýšení kvality bydlení, zdravotní péče a celkové vzdělanosti romských obyvatel.

Celospoolečenské změny, ke kterým došlo po roce 1989, měly na situaci romské menšiny dvojnásobný dopad. Na jedné straně byli Romové uznáni jako národnostní menšina, která má Ústavou garantována základní práva, a byly přijaty další právní normy upravující postavení menšin. Zároveň Romové začali zakládat občanská sdružení a politické strany a vytvářejí tak vrstvu romské elity, která se dnes snaží o vybudování moderního romského národa. Na druhé straně došlo k výraznému zhoršení ekonomického a společenského postavení řady Romů. Ekonomická transformace způsobila prohlubování sociálních nerovností a některé vrstvy obyvatelstva se ocitly na okraji společnosti. Zejména lidé, kteří byli v předchozích obdobích zaměstnáváni jako nekvalifikovaná pracovní síla, se nedokázali adaptovat na nové podmínky na trhu práce. Vytvořila se vrstva nezaměstnaných, kteří se stali závislými na systému státní sociální podpory a dostali se do koloběhu sociálního vyloučení (nezaměstnanost – nízké příjmy – špatné bydlení – neplacení nájmu atd.).

Sociální vyloučení

žádným způsobem přímo nesouvisí s etnickou příslušností osob, které se v této situaci ocitají. Jednání lidí žijících v dlouhodobé chudobě v podmínkách sociálního vyloučení je podmíněno převážně ekonomicky a sociálně příčemž:

- a) s „romstvím“ ve smyslu biologických znaků má společné pouze to, že barva pleti je často důvodem, proč se lidé obvykle do této situace dostávají a proč jsou v ní udržováni
- b) s „romstvím“ ve významu sdílení specifické kultury má sice některé společné prvky (krátkodobá životní strategie, nevyužívání institucí majoritní společnosti, absence individualismu a další), tyto prvky však obvykle v podmínkách sociálního vyloučení ztrácejí a svůj původní význam a specifický charakter. Tradiční romská kultura a kultura, která se rozvíjí v podmínkách sociálního vyloučení, jsou dvě v principech odlišné kultury,
- c) s „romstvím“ ve významu sdílení etnické (případně národnostní) identity nemá mnoho společného. Osoby v situaci sociálního vyloučení často nesdílejí etnickou identitu, tedy pocit sounáležitosti se „všemi Romy“, nezajímají se o folklorní projevy tzv. „romského národa“ a nehlásí se k „romské národnosti“ (přestože se v některých situacích mohou definovat a cítit jako „Cikáni“ či „Romové“). Jsou si vědomi toho, že jejich problémy jsou zejména problémy ekonomického charakteru a týkají se bydlení, zaměstnání či zdravotní péče.

Problematika bydlení Romů

je dosti klíčovou otázkou. Ztráta bydlení, která postihuje jednotlivce a celé domácnosti vede ke vzniku sociálně vyloučených enkláv a je trvalým ohrožením pro ty, kteří už se obyvateli takové enklávy stali. V 90. letech minulého století vzrůstal v českých městech celkový ekonomický tlak na odchod nejchudších obyvatel z bytů v městských centrech (které s přechodem na tržní ekonomiku získaly na hodnotě) do okrajových částí obcí. Pronajímatelé některých bytů používali pro „vystěhování“ romských nájemníků řady nelegálních postupů (například je nechali podepsat novou nájemní smlouvu na dobu určitou či výhrůzkami nebo slibem odměny donutili nájemníky, aby se vystěhovali sami). Někteří nájemníci byli vystěhováni na základě neplacení nájmu. Pro rodiny s příjmem na úrovni životního minima je i regulované nájemné drahé a jakýkoli náhlý výdaj (nedoplatek za vodu, elektřinu apod.) může způsobit, že na nájem prostě nezbude. „Neplatiči“ jsou často také zákazníci lichvářů. Všechny tyto faktory se spojují, doplňují a navzájem ovlivňují.

Domácnosti s nízkými příjmy (např. závislé na sociálních dávkách) tak postupně odcházejí ze standardního bydlení do bytů nižších kategorií, často se dostávají také do nejrůznějších ubytoven, které původně k trvalému bydlení sloužit neměly. Životní náklady v těchto ubytovnách jsou často vyšší než ve standardních bytech a cesta zpátky, tedy do obecního nebo soukromého bytu, je téměř nemožná. Obecní byty jsou přidělovány podle obecního pořadníkového systému na základě nejrůznějších kategorií, z nichž některé (např. bezdlužnost rodiny nebo čistý trestní rejstřík) znevýhodňuje chudé romské rodiny.

Nedostupnost bydlení pro sociálně slabé udržuje obyvatele sociálně vyloučených lokalit v bezvýchodném stavu a neumožňuje jim změnit svoji situaci. Sociálně vyloučení tak žijí v neustálém provizoriu i v tak základní potřebě, jakou je místo k životu. Některé sociálně vyloučené lokality vznikly bez výrazného přispění místních samospráv – rodiny s nižšími příjmy se do těchto oblastí stěhovaly třeba proto, že zde byl nižší nájem, měly zde příbuzné apod. Jiné vznikly jako důsledek vyčlenění určité části bytového fondu pro „neplatiče“ či „nepřízřusobivé“.

Nezaměstnanost a past chudoby

Život bez pravidelného zaměstnání je jedním z hlavních rysů sociálního vyloučení a zároveň jedním z hlavních zdrojů potíží osob žijících v těchto podmínkách. Dospělí většinou nemají stálou práci – ti, kterým je dnes 30 a více, ji ztratili na začátku transformace při snižování stavů zaměstnanců v továrnách a stavebních podnicích. Později už práci nenašli, protože se radikálně změnily podmínky na trhu práce a klesla poptávka po nekvalifikované pracovní síle (silnou konkurenci v této oblasti tvoří také dělníci z východu, zejména z Ukrajiny). Jejich děti a ostatní z mladších generací už po základní škole žádnou práci nenašli, nebo ji nehledali, protože znají jen život ze sociálních dávek. Mužům se nevyplatí shánět stále zaměstnání, protože při nízké kvalifikaci si nemohou vydělat více, než je životní minimum jejich domácnosti. Dlouhodobá nezaměstnanost navíc přináší každému člověku ztrátu pracovních návyků, denního režimu a disciplíny, stejně jako ztrátu sebevědomí a pocit zbytečnosti až beznaděje. Návrat do práce je potom z těchto důvodů velmi obtížný. Ti, kteří práci skutečně hledají, narážejí na neochotu zaměstnat Roma. Rodiny se tak dostávají do „pastí chudoby“, kdy jediným pravidelným příjmem domácnosti jsou dávky státního systému sociální podpory a pomoci. V regionech, kde je snadné práci najít, často klienti i při systému dávek sociální péče pracují, ale nepřiznají svoje příjmy, aby nepřišli o příjmy z dávek. V regionech s vysokou nezaměstnaností jsou takovými alternativními nepřiznávanými zdroji například sběr kovů (resp. jejich krádeže), v příhraničních oblastech drobný obchod s použitým zbožím, přiváženým přes hranice (starý nábytek, elektronika apod.). Pracovní příležitosti ve stavebním průmyslu jsou mnohde kontrolovány „romskými firmami“, jejichž bossové díky svým kontaktům získávají dobré zakázky, na těžkou práci najímají chudé dělníky (kteří by kvůli své barvě pleti jinde zaměstnání nedostali) a ty pak doslova odírají, nebo jim za odvedenou práci neplatí. Okrádání obvykle nejsou schopni se vůbec bránit kvůli nízkému právnímu povědomí a funkční negramotnosti.

LICHVA

V prostředí sociálně vyloučených skupin obyvatelstva se často setkáme s lichvou, nevýhodným půjčováním peněz na vysoký, někdy až stoprocentní měsíční úrok. Dlužníci se dostávají do bludného kruhu nových půjček a stále narůstajících úroků, v krajních případech už je dlužná částka neznámá a dlužník odevzdává lichváři veškerý svůj příjem (nejčastěji sociální dávky) a vzápětí si od něj zase půjčuje, aby měl alespoň na základní životní potřeby. Lichvář je často osobou váženou a respektovanou – oběti nezřídka vyjadřují vděčnost a úctu ke „svému“ lichváři a považují jej za osobu, která jim pomáhá v okamžicích nejvyšší nouze.

Jsou na jeho službách závislí do té míry, že pokud jednoho lichváře policie zatkne, díky poptávce po těchto službách se zanedlouho objeví další.

V souvislosti s lichvou je potřeba si uvědomit, že se nejedná o nějaké „romské specifikum“, ale o rys, který je charakteristický pro prostředí sociálního vyloučení. Lichva se ve větší či menší míře objevuje všude tam, kde pohromadě, na okraji moderní společnosti, žijí lidé, kteří z různých důvodů nemohou v plné míře čerpat z výhod, služeb a příležitostí, které jsou dostupné většinové populaci (např. hypotéky, půjčky, trvalý zaměstnanecký poměr atd.). Do koloběhu lichvy se tedy lidé nedostávají z vlastní hlouposti či neschopnosti, ale z bezvýchodnosti situace, ve které se ocitli. Skutečnost, že se v ČR lichva vyskytuje zejména u Romů, je tedy dána tím, že právě Romové tvoří většinu sociálně vyloučené populace. Typickým rysem lichvy je dlouhodobá a prohlubující se závislost jednotlivců i celých rodin na „službách“ poskytovaných lichváři (ti často nabízejí další služby, jako je zapůjčení auta či možnost zatelefonovat si v případě nouze, za což si opět účtují neadekvátní sumy). Výsledkem je zvyšování chudoby obětí, které se stávají stálým zdrojem příjmu lichvářů. Důsledkem koloběhu započatého lichvou může být i neplacení nájmu či ztráta bytu, kriminální chování či prostituce.

Lichva (§ 253, Trestní zákon č. 140/1961 Sb.) je úmyslným majetkovým trestným činem, který má dvě formy jednání:

- a) pachatel, zneužívaje něčí tísně, nezkušenosti nebo rozumové slabosti nebo něčího rozrušení, dá sobě nebo jinému poskytnout nebo slíbit plnění, jehož hodnota je k hodnotě vzájemného plnění v hrubém nepoměru (oběti je tedy nabídnuta nebo poskytnuta služba, jejíž hodnota je v hrubém nepoměru k hodnotě závazku a poškozený tím utrpí hmotnou škodu
- b) pachatel takovou pohledávku uplatní nebo v úmyslu uplatnit ji na sebe převede.

Pachatel takového trestného činu může být potrestán až dvěma roky odnětí svobody nebo peněžitým trestem, - získá-li uvedeným činem značný prospěch, může být potrestán odnětím svobody na 6 měsíců až pět let. Trestní stíhání lichvářů a proces dokazování bývá obtížný, řada lichvářů totiž v tomto případě svým obětem vyhrožuje násilím a jen málokdo je ochoten proti lichváři svědčit. Protože lichva je často doprovázena násilným uplatňováním pohledávky, které může nabývat podoby trestné činnosti, bývají pachatelé lichvy často odsouzeni právě za tuto trestnou činnost (nejčastěji je to vydírání (§ 235), útisk (§ 237), porušování domovní svobody (§ 238), loupež (§ 234) a účast na zločinném spolčení (§ 163 a-c)).

Školství a vzdělanost

Školou povinné děti ze sociálně vyloučených lokalit obvykle navštěvují školy se speciálním zaměřením. Základní školy často nejsou schopny děti z tohoto prostředí integrovat a poskytnout jim standardní vzdělání. Ne vždy je učitelé umí učit. Děti obvykle hovoří romským etnodialektem češtiny a je pro ně obtížné učitelům i látce porozumět. Prostředí základní školy je pro děti z chudých romských rodin cizí a vyžaduje jiné vzorce chování a jednání, než znají z domova. Romské děti mohou být vystaveny nevládnému chování ze strany spolužáků, i když pokud je jich více, mohou být problémem pro ostatní spolužáky. Většina romských dětí z chudých rodin chodí na přání rodičů do speciálních škol, což vede k tomu, že později nezískávají kvalifikaci, která je potřebná pro úspěch na trhu práce. Romové vycházející ze ZŠ mají horší startovní čáru pro možné absolvování SOU nebo SOŠ. Mnozí si ani přihlášky na střední školy nepodávají. V současnosti často ani nenastupují do zaměstnání a stávají se rovnou závislími na dávkách sociální ochrany.

Rodiče nechávají svoje děti chodit do školy, která je pro ně přijatelnější, kde jsou na ně menší nároky a kam už často chodí i řada jejich sourozenců či dalších příbuzných a známých. Rodiče obvykle sami mají jen základní vzdělání, které absolvovali ve zvláštní škole a předávají tento vzorec svým dětem. Romští rodiče také nevytvářejí na svoje děti takový tlak jako rodiče neromští (pokud se dítěti do něčeho nechce, romští rodiče ho do toho často nenutí). Ke špatné školní docházce přispívá také řada dalších faktorů – například pokud se v bytě rodiny netopí, nesvítí nebo pokud rodina nemá peníze na jídlo, potřeba vzdělání dětí se pro rodiče stane v takovém případě okrajovou záležitostí.

Právní povědomí

Sociálně vyloučení Romové vesměs postrádají povědomí o existenci práva jakožto systému norem, podle kterých je do jisté míry uspořádán chod společnosti. Lidé, žijící v takové nevědomosti, znají jen jednotlivé konkrétní případy dopadů práva na svůj život, které jsou až na malé výjimky negativní. Pozitivní aspekty práva (s výjimkou sociální podpory) nevnímají, svoje jiná práva často neznají, nevědí o možnosti je hájit a nevyhledávají právní pomoc. Populární představa, že Romové se dobře vyznají v tom, na co mají nárok a umějí toho brilantně využívat, se zakládá jen na dílčích zkušenostech úředníků - především v oblasti výše zmiňované sociální podpory. Naprostá většina sociálně vyloučených naopak tyto znalosti a dovednosti postrádá. K tomu se samozřejmě přidává celá řada jiných znevýhodnění – malá funkční gramotnost, omezené vyjadřovací schopnosti v českém jazyce či znevýhodnění barvou pleti.

Psychologické problémy

Život v sociálním vyloučení je především bezvýchodný. Není žádná naděje na zlepšení stavu věcí, a to vyvolává sklon se o změnu ani nepokoušet. Sociální odbory městských a obecních úřadů, policie, oddělení péče o rodinu a děti z pohledu sociálně vyloučených nedokážou pomoci, protože jim vůbec nerozumí a nenaslouchají jim. Jediné, čeho se od nich mohou dočkat, je nějaká forma nepochopitelného nátlaku nebo represe. Z úhlu pohledu sociálně vyloučených vnímají tito zástupci státních institucí pouze jejich etnickou příslušnost a příslušnost do ghetta a nezajímají se o jejich problémy. Sociálně vyloučení ztrácejí snahu o řešení své situace, stávají se lhostejnými, propadají nejrůznějším formám závislosti nebo svůj sociální vzestup založení na kriminální činnosti uvnitř ghetta (lichva, kuplířství apod.).

Další specifické problémy

Specifické problémy přinesl zákon 40/1993 Sb. o nabytí a pozbytí českého občanství, v jehož důsledku řada Romů dostala občanství slovenské a rázem se tak stali cizinci v zemi, kde po léta žili, či kde se dokonce i narodili. Protože získat občanství vyžadovalo schopnost orientovat se v administrativním systému, mnoho Romů si v té době z různých důvodů (strach z vyhoštění, chybějící dovednosti k vyřízení občanství apod.) o vyřízení nepožádalo. Bez úředně potvrzeného občanství však nemohli být zaměstnáni, popř. dostávat sociální dávky. V té době se někteří Romové dostali do bezvýchodné situace, která posléze vyústila v neplacení nájemného, zadlužování se apod.

Ztrátou zaměstnání nebo bydlení bývají postiženi i lidé z majoritní společnosti. Vyvolává to otázku, proč oni v situaci sociálního vyloučení většinou neskončí. Proč právě specifická skupina chudých Romů potřebuje specifickou sociální službu? Je to zejména proto, že při snaze o zlepšení své situace se Romové setkávají s nepoměrně většími překážkami ze strany majority: úřadů, škol, zaměstnavatelů. Mají často nízké vzdělání a potíže s komunikací na očekávané úrovni. Příslušníci české většinové společnosti mají obvykle výchovu ve škole a

rodině silněji vstřípené postoje, které je vedou ke samostatnému vyřešení situace. Zároveň jsou více obklopeni lidmi, kteří to dokážou a slouží jim jako pozitivní příklady.

Naproti tomu děti rodičů, kteří během 90. let poznali, že je možné udržet se naživu jen z dávek sociální ochrany, už se samozřejmě na tyto sociální dávky spoléhají. Někdy je to doprovázeno i pocitem, že jde o samozřejmou povinnost státu. Takový postoj je zbytečně morálně odsuzovat. Bylo by dobré věřit, že všichni mají stejné šance na úspěch, a tudíž i stejnou povinnost stát na vlastních nohou. Ve skutečnosti lidé z menšinového kulturního prostředí téměř nemají na vybranou.

Ještě k migraci Romů ze Slovenska

K migraci ze slovenských romských osad do českých měst dochází v menší či větší míře od roku 1945. Pro slovenské Romy je Česká republika lákavým cílem z důvodů lepší ekonomické situace (a tedy pracovních příležitostí), znalosti prostředí, blízkosti jazyka a příbuzenských vazeb s Romy žijícími v ČR.

Slovenské romské osady leží převážně v oblastech s vysokou nezaměstnaností a lidé zde žijí v nevyhovujících podmínkách. Výrazný vliv na kvalitu jejich života má široce rozšířená lichva. Díky nejnovější reformě legislativy upravující systém sociálního zabezpečení výrazně klesly příjmy početných rodin žijících ze sociálních dávek a prohloubila se chudoba Romů žijících v romských osadách i Romů žijících do této doby „integrovane“ ve městech.

Migrace Romů ze Slovenska do České republiky má různé formy. Jedná se o krátkodobé či dlouhodobější návštěvy příbuzných, které jsou v některých případech spojené s hledáním legální nebo nelegální práce. Romové jsou obvykle zaměstnáváni ve stavebních nebo kopáčských firmách. Tato pracovní migrace s sebou může nést řadu negativních jevů, jako je například aktivita nejruznějších romských „podnikatelů“ (kteří jsou často zároveň i lichváři) ze Slovenska i z České republiky, kteří slovenské Romy sice zaměstnávají, ale za odvedenou práci často nezaplatí řádně nebo vůbec.

V předchozích letech docházelo k migraci do České republiky za účelem požádání o udělení azylu. V roce 2000, kdy došlo k silnému přílivu občanů Slovenské republiky do řízení o udělení azylu, požádalo o udělení azylu v ČR celkem 723 slovenských občanů. V roce 2001 to bylo 388 slovenských občanů, v roce 2002 843 a v roce 2003 již 1055 slovenských občanů. Slovenští občané byli v roce 2003 třetí nejpočetněji zastoupenou skupinou žadatelů o udělení azylu v České republice, hned za žadateli z Ruské federace a Ukrajiny. Zájem slovenských Romů o využívání azylových zařízení v České republice však v posledním období jednoznačně klesá. Na síle naopak získává neazylová migrace zejména za pracovními příležitostmi.

Při návštěvách v ČR využívají Romové ze Slovenska pohostinnosti svých českých příbuzných. Dlouhodobější návštěvy početných příbuzných ze Slovenska často vedou k propadu životní úrovně hostitelských rodin českých Romů, v lokalitách ohrožených sociální exkluzí dochází imigrací Romů ze Slovenska k nárůstu nelegálního zaměstnávání, kriminality, přelidňování bytů a ke zvýšeným rizikům v oblasti hygieny a sociální patologie. Celkově se tak znehodnocuje integrační úsilí české státní správy a samosprávy. Obtíže při hledání zaměstnání a trvalého bydlení v ČR (rodinná solidarita a kontakty Romů žijících v ČR a SR se postupem času v některých případech oslabují) spolu se zpřísněním podmínek na vyplacení sociálních dávek na Slovensku (například povinnost uchazečů o zaměstnání hlásit se každý týden na úřadu práce) snižují přes slovní proklamace zájmu možnosti migrace Romů ze Slovenska do České republiky.

ad g) děti v chudobě, pracovně zneužívané, street – children

V posledních letech se setkáváme s tím, že asi 10 % rodin žije pod úrovní životního minima, resp. že žijí v chudobě. Sociální nůžky v naší společnosti se rozevírají, tím se zvětšují rozdíly mezi chudými a bohatými.

Část dětí je pracovně zneužívaná, i když dle zákona dětská práce dovolena není. Vidíme, jak řada dětí pomáhá i ve všedních dnech rodičům s prodejem zboží na stáncích, svým způsobem je otázka, zda např. herecké role ve filmu, na divadle, při koncertování apod. jsou dětskou prací, stejně jako modeling aj. Také se objevují profí sportovci, kde jejich věk ještě není 18 let – dokonce se dostávají i do zahraničních klubů a rodiče za ně podepisují profí smlouvy.

Děti, které tráví velkou část dne na ulici (tedy „**děti na ulici**“), resp. „s klíčem na krku“, které nemají odpovídající program pro volný čas. Zde se rekrutují základy sociální patologie dětí a mládeže.

Naproti tomu pojem „dítě ulice“ vznikl v Africe, státu Keňa, kde v krátkém časovém úseku vymřela na AIDS velká část rodičovské populace a děti tak tak téměř ze dne na den staly „**děťmi ulice**“.

Doporučená literatura:

- 1. Šišková, J. a kol.: Menšiny a migranti v České republice. Portál, Praha, 2001.**